

ledning. Emnerne er: 1) Slesvig og Holstens indlemmelse i Preussen 1864-67; 2) Slesvig-Holstens nye struktur inden for den preussiske stat; 3) økonomisk og social udvikling 1864-1914; 4) de udenrigspolitiske forhandlinger om Prag-fredens artikel V; 5) optantspørgsmålet indtil 1872; 6) sprogspørgsmålet 1867-1878; 7) den danske bevægelse 1864-1880; 8) Flensborg mellem dansk og tysk 1864-1890; 9) den danske bevægelse 1880-1914; 10) germaniseringspolitikken efter 1880'erne; 11) tyske foreninger i Nordslesvig og tyske kritikere af den preussiske politik; 12) socialdemokrater og dansksindede i Nordslesvig 1900-1914; 13) kirkelige forhold; og 14) situationen i Nordslesvig i 1914.

Der er gengivet en mangfoldighed af samtidige kilder samt statistikker og kort, hvor dette synes mere formålstjenligt, men dertil kommer også moderne danske og tyske historikers vurderinger, ultrakorte biografier over godt 70 personer samt en ganske fyldig litteraturliste, opdelt i en almen og i specielle dele, knyttet til hvert enkelt kapitel. Der er tale om et meget grundigt arbejde af høj kvalitet, gennemarbejdet med indledende kapitler, forklarende noter og krydshenvisninger, velvalgte kilder og en stram og konsekvent disposition.

Når bind III er blevet langt mere omfangsrigt end de to foregående – og det skal udgiverne bestemt ikke bebrejdes – skyldes det formentlig, at man i dette bind har valgt at bringe kilder også til grænseregionens sociale historie; og – muligvis, – at kompromis'ets kunst, når to historiske traditioner brydes, som de gør i synet på grænselandets historie, simpelthen kræver et større udvalg af kilder for at tilfredsstille begge parter krav til alsidighed. Det kan ikke undgås, at man savner en og anden kilde, men litteraturlisten med anførelse af andre kildesamlinger, offentliggjorte aktstykker

og håndbøger råder til dels bod herpå – og det er da forfriskende, at det ikke er alle de gamle, velkendte kilder, der støves af og bringes i ny indpakning.

Om skole- og gymnasieelever kan få glæde af de tosprogede kildehæfter, har desillusionerede lærere ytret tvivl om. Det vil da også kræve, at læreren kender sit stof på fingrene og tilrettelægger undervisningen grundigt. Men for en gymnasieelev, der skriver årsopgave i historie, vil kildehæftet og dets forgængere være et fund, og det kan umuligt stå så ringe til, at denne kildesamling ikke kan finde anvendelse i historieundervisningen på danske og tyske gymnasier. Står det end så galt til, rækker det ikke ved kildeudgivelsens værdi på højere læreanstalter. Og navnlig i betragtning af det begrænsede kendskab til dansk, er det værdifuldt, at udenlandske forskere let kan danne sig et indtryk af de danske kilder i tysk oversættelse. Kildehæftet koster kun den beskedne sum af 99 kroner, og for den pris bør det stå på enhver bogreol, der tilhører en person med interesse for Sønderjyllands historie.

René Rasmussen

Henrik Becker Christensen (red.): *Grænsen i 75 år 1920-1995*. (Institut for Grænseregionsforskning og Told- og skattehistorisk selskab, 1995). 304 s., 195 kr.

Det er velkendte og kompetente forskere og centralt placerede personligheder, der har bidraget til denne udgivelse i anledning af 75-året for genforeningen i 1920 med artikler om deres respektive specialområder: I første del, »grænsopolitik og grænsekontrol,« skriver Troels Fink om H.V. Clausen, hvis såkaldte »Clausen-linie« fra 1890 i praksis kom til at danne sydgrænsen for første afstemningszone i 1920. Henrik Becker Christensen skriver om både grænsestri-

den 1918-20 og de tyske grænserevisionskrav i mellemkrigstiden; Anders Monrad Møller om toldkontrol og grænsebevogtning ved den nye grænse; Henrik Skov Kristensen om grænsen og dens skæbne under besættelsen 1940-45; Johan Peter Noack om det nationale opbrud i Sydslesvig og grænsestriden efter 1945; Aage Emil Hansen om told og grænsekontrol i efterkrigstiden med dens smuglere og andet godfolk; Ole Perch Nielsen om den fælles dansk-tyske grænseinspektion af de 280 grænsemærker og Mogens Høst-Madsen om den dansk-tyske grænsevandløbskommission. Lorenz Rerup afrunder første del med et kapitel om statsgrænse og sindelagsgrænse, sameksistens og mangfoldighed i en EU-tid. Anden del, »økonomiske og kulturelle virkninger af grænsen,« rummer bidrag af Henrik Fode, der beskriver sammensmeltningen af erhvervsorganisationerne 1919-20, da de offentligt skabte tyske erhvervsorganisationer i Sønderjylland gik op i de selvgroede rigsdanske; Carsten Porskrog Rasmussen skriver om grænsebyerne Kruså og Padborg; Susanne Bygvrå om grænsehandelen og den særegne kultur, der har været knyttet hertil fra de første indkøbsrejser i 1950'erne til i dag; Karen Margrethe Pedersen om hilsenen »mojn,« der af mange betragtes som særligt sønderjysk, og Hans H. Worsøe om den komplicerede fordeling af de sønderjyske arkivalier mellem Danmark og Tyskland og om Landsarkivet for de Sønderjydske Landsdeles vanskelige fødsel – der fik rigsarkivar Laursen til at udbryde: »Det skal sgu' ikke indvies, såfremt jeg kan gøre noget til det. Jeg har haft vrøvl nok med det!«

Billedredaktør Ingolf Haase har gjort et stort arbejde med de mange velvalgte sort/hvide illustrationer og fyldige og informative billedtekster. Alt i alt fremtræder udgivelsen som helstøbt og veltilrettelagt. Bidragyderne skriver enga-

geret, vidende, underholdende og til dels direkte morsomt om emner, de tydeligvis er godt hjemme i. Her er ikke tale om en brokkasse med tilfældige skrivebordsskuffeartikler, der er støvet af og fundet frem til lejligheden, hvilket man desværre ofte ser i jubilæumssammenhænge. Men én ting undrer mig ved mange udgivelser i vore dage, og det gælder også denne: Hvorfor er indbindingen ofte holdt i så fænomenalt grimme og grælle kulører? Denne bog er knaldende rød, og den farve passer til de udmærkede – men desværre bruntonede – omslagsillustrationer som en knyt-næve til et blåt øje.

René Rasmussen

Allan Bengtsson og Lars N. Henningsen: *Vandrelærere – rejsende i dansk kultur*. Arkivserien, nr. 5. (Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1996). 204 s., 168 kr.

Vandrelærere kender vi fra befolkningfattige egne som Vestjylland og Færøerne. Efter 1814-skolelovgivning kunne der oprettes omgangsskoler, hvor geografiske og demografiske hensyn talte for det. I sønderjysk historie har vandrelærer-begrebet tillige en politisk-kulturel dimension. De første vandrelærere startede i Nordslesvig i 1880'erne som værn mod de preussiske myndigheders gradvise fortyskning af landsdelen bl.a. gennem skoleforordninger, der fortrængte dansk som undervisningssprog. Vandrelærerne drog derfor omkring, opholdt sig et par dage eller en uge et sted og underviste i dansk efter skoletid. De preussiske autoriteter forsøgte med chikanerier at hindre disse lærere i deres virksomhed. Denne ophørte dog først efter et direkte forbud i 1896.

Vandrelærernes vigtigste arbejdsområde blev blandt det danske mindretal i Sydslesvig efter 1920. Indtil 1926 var det ikke tilladt at oprette danske skoler